

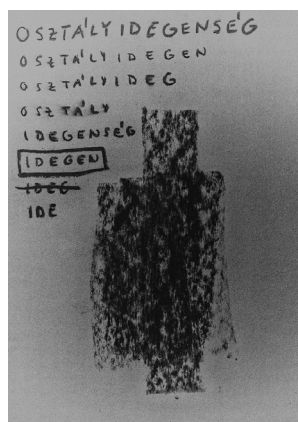
HORVÁTH SÁNDOR

MINDENNAPI SZTÁLINVÁROS: ILONA TÖRTÉNETE

1

■ Hagymási Imre rendőr őrzetető 1959 karácsonya előtt két nappal, ebédidő táján betért a sztálinvárosi Technikum negyed italboltjába. Az 1950-től épített szocialista mintaváros – bár 1956 őszén rövid ideig Dunapentelének hívták – hivatalos neve 1961. november 25-ig Sztálinváros volt. A város nevét csak a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1961 októberében tartott XXII. kongresszusa hatására változtatták meg Dunaújvárosra, amikor többek között Sztálingrádból Volgograd, Stalinstadtból pedig Eisenhüttenstadt lett. A Kádár-korszak hajnalán az egyik legfontosabb hivatalos célkitűzésnek a Rákosi-rendszerrel történő szakítás hangoztatása tűnt. Ezért a magyarországi sztálinizáció szimbóluma, Sztálinváros akár olyan nem kívánt örökségnek is tűnhetett, amivel nehéz volt mit kezdeni. A város lakói számára az ötvenes évek második fele a bizonytalanság évei voltak. A Technikum negyed, a város „prolinegyede” 1959-ben is inkább hasonlított építési területre, mint a tervezőasztalon szépen átgondolt „szomszédsági egységre”. A negyed építését éppen a Sztálin halálát követő ideiglenes magyar miniszterelnök-váltás miatt hagyták félbe 1954-ben. A félig kész, bevakolatlan épületek közt megbúvó italbolt a negyed legfontosabb társasági helyének számított.¹

Hagymási másnap készült jelentése szerint a kocsmában arra lett figyelmes, hogy egy hölgy több férfi társaságában „igen sűrűen hajtogatja a féldeci rumokat és nagyokat nevetget (igen boros kedvében)”. Érdeklődésére elmondták, hogy a hölgy rendszeres vendége a vendéglátóipari egységnek, néha egész délutánokat ott tölt. A kérde-



Ilona visszatérhetett otthonába az öt kisgyerekekkel a kedves szomszédok közé, ha azt az egykori albérlő vagy valaki más még nem foglalta el. Megkezdődött a hivatalosan frizsiderszocializmusként propagált évtized a másfél év múlva Dunaújvárosra átkeresztelt Sztálinvárosban is.

zősködés közben a hölgynek feltűnt, hogy a rendőr nézi, ezért gyorsan távozott. Hagymási járőr nem hagyta annyiban a dolgot: a hölgy lakcíme után érdeklődött. Könnyű dolga volt, csak az italbolttal szemben lévő házba kellett átmennie. A házfelügyelőt, Z. T. Gábornét könnyen megtalálta, akitől sztálinvárosi Sherlock Holmesként tovább kérdezősködött. Megtudta a hölgy nevét és azt, hogy a másodikon lakik. Közben összetalálkozhattak B. Jánosné (született Cs. Ilona) alsó szomszédjával is – a két háztartásbeli asszony immár együtt szidhatta szomszédját a rendőrnek. Elmondták, hogy Ilona többször elmegy a 101-es italboltba, ott félnapokat is elidőz különböző férfiakkal társaságában, és ilyenkor gyermekeit bezárja a lakásba.

A rendőr kérte a házmestert, menjenek fel együtt Ilonához. A csöngetésre maga Ilona nyitott ajtót, aki a rendőrt – kérésére, hogy beszélni szeretne vele – betessékelte a konyhába. Hagymásinak nem tetszett, amit ott látott. Jelentése szerint „a konyha berendezése egy szalmazsák és egy asztal volt, jéghideg a konyhában, és a szalmazsákon egy 17 hónapos kisgyerek meztelenül, valószínű oda volt bezárva, a kisgyermek a szalmazsákon ide-oda csúszkált és kis fejét dugdosta a szalmazsákon megleget keresve”.²

A rendőr és Ilona beszélgetése nem lehetett túl bensőséges a konyhában, mindenestre Hagymási könnyen bejutott. A rend őre megtudta, hogy Ilonának öt gyermeke van, ő nem, férje pedig villanyszerelőként messze vidéken dolgozik. A rendőr jelentése végén – hogy nyomatékosítsa az eset fontosságát – ismét leírta a szomszédok állításait, miszerint a gyermekeket Ilona bezárja, sőt egyszer a „középső kisgyermek a lakásban lévő központifűtés-vezetékre éhségében felmászott, és azon csüngve az ablakon nézett ki és kis ujját szopta. Ezen a járóelőlk és szomszédok is megbotránkoztak. Előfordult olyan eset is, mikor a B.-né elment hazulról és az erkélyajtót nyitva hagyta és a gyermekek kimentek az erkélyre, és onnan a lakók kérésére mentek csak be.” A gyermekek nyilván zajongtak, ami zavarta a szomszédokat. A központifűtés-vezetékek ellenére azért volt hideg a lakásban, mivel a Technikum negyed házába előbb költöztek be a lakók a központifűtés-vezetékekkel ellátott lakásokba, mint hogy oda a fűtést bevezették. Emiatt a negyedben még évekig szénnel fűtötték a lakásokat. A központi fűtés kiépítését azért is hagyták félbe, mert a negyed építését 1954-ben kezdték, amikor Sztálinváros – büntetésből – kisebb mértékben részesült a központi beruházási alapokból a Sztálin halála után enyhén módosuló politikai irányvonal miatt. Paradox módon a nehézipari beruházásokra fordított költségvetési hányad csökkentése miatt is fázhattak Ilona gyerekei.

Hagymási azzal zárta jelentését, hogy szerinte „nevezett személy titkos kéjelgésel foglalkozik, amint eszt (sic!) a házfelügyelő elmondotta, mert ő maga is észrevette, hogy több alkalommal idegen férfiak voltak lakásán”. Mikor Szabó Lajos a sztálinvárosi rendőrkapitányságon átvette a szolgálatot teljesítő Hagymási jelentését, valószínűleg már a karácsonyi készülődésre vagy menüre gondolhatott. Ráért az ügy, nem igényelt azonnali intézkedést.

Karácsony után a rendőrség ismét elővették a fiókból a jelentést. Úgy döntöttek, érdemes foglalkozni Ilona ügyével. 1960. január 7-én megjelentek a rendőrök Ilona lakásán, hogy előállítsák, de csak a gyerekeket találták otthon. Ilonára a vendéglőben találtak rá, ahonnan terheltként előállították a rendőrkapitányságra, és délután kettőkor kihallgatták. A gyerekeket – akik aznap kávéval reggeliztek Ilona elmondása szerint, mivel nem volt más otthon – még aznap állami gondozásba vették és a Rácalmási Gyermekotthonba szállították. Anyjuk aznap vallomása szerint a gyerekeknek néhány hiányos ruhadarabot leszámítva nem volt sem ruhájuk, sem cipőjük. A gyermekotthont 1951-ben eredetileg a Sztálinváros építésén „kiváló munkát végzők” gyermekei számára alapították, ám a „kiváló építőmunkások” egy része, mikor továbbállt, nem vitte magával a gyermekét, hanem otthagya Rácalmáson.³ 1954-ben

az otthont már nagyrészt gyermekvédő intézetnek tekintették.⁴ A *Sztálinvárosi Hírlap* 1957 februárjában – az új idők jeleként – a rácalmási csecsemőotthonban otthagytott gyermekek „tömegéről” számolt be.⁵ A városi rendőrségen 1956 után a politikai ügyek (1956-os megtorlás) mellett az elhanyagolt gyermekek ügyei váltak divattossá, melyeket a sajtóban is rendre publikáltak. Az új rendszer emberibb arcát részben a politikai elítélésekkel és kivégzésekkel párhuzamos időben zajló gyermekvédő akciók voltak hivatva megjeleníteni. A rendőrökkel szembeni egyik új elvárás a gyermekeiket rosszul vagy nem gondozó szülők előállítására lett.

2

■ Ilona története egy a sztálinvárosi bevándorlók történetei közül, amelyek magukban foglalják a sztálinizáció vagy az ötvenes évek lehetséges tapasztalatait is. Ilona 29 éves volt előállítására idején. Őt gyermek anyjaként korántsem számított már fiatal nőnek Sztálinvárosban. Az 1953-as sztálinvárosi anyakönyvek szerint a Budapesten született sztálinvárosi nők átlagosan 21 évesen mentek férjhez, mivel házasság nélkül nem is nagyon reménykedhettek állami lakás kiutalásában. Emiatt a város a házások, elváltak és a gyorsan újránházasodók városa is volt. Az államilag ellenőrzött lakáspiac és a házassághoz kötött lakáskiutalás miatt mindenki igyekezett házasságban élni (még a sok-sok elvált is úgy, hogy újránházasodott).⁶

Ilona – akit egyre jobban megismerve hívhatunk szomszédjai előtt ismert becenevén Icának is – újpesti lány volt, aki anyja vezetéknévét viselte. A kihallgatási jegyzőkönyvbe is utólag írták csak be a rendőrök apja nevét. Ica nem ismerte a szüleit, akik egyéves korában meghaltak. Ezután nagyszülei nevelték, akik elmondták neki, hogy apja „kisiparos” (ez a bírósági jegyzőkönyv szerint szobafestőmestert takart), anyja pedig „háztartásbeli” volt. Nagymama 9 éves korában meghalt, ezzel indokolta Ica, hogy nagyapja 1940-ben menhelyen helyezte el. Rövidesen Csurgóra került, egy mérnökházaspár gondozásába, akik 1946-ig nevelték. A lány megvált tőlük – hogy miért, az nem derül ki –, és négy hónapot menhelyen élt Pécsen, majd 1948 tavaszáig Budapesten a Jó Pásztor nevű apácaintezetben nevelkedett.⁷ Innen kihelyezték dolgozni a 18 éves lányt a belügyminisztérium egyik büféjébe mint kiszolgálót. Itt egy évet dolgozott, majd Angyalföldön helyezkedett el szintén egy italboltban. Ekkor ismerte meg, 1949-ben férjét, Jánost, akivel 1950-től már közös háztartásban éltek.

A város építésének kezdetén, 1950-ben jöttek férjével együtt Sztálinvárosba dolgozni. Mondhatni az első „telepesek” közé tartoztak. Ica a gyermekek születése között italboltban, takarítónőként és néha adminisztrátorként dolgozott egy-egy hónapot – de a női munkahelyből mindig hiány volt Sztálinvárosban, még az 1950-es évek végén is. Közös szálláson éltek, miközben 1952 januárjában megszületett első gyermekük, Jancsi. János – akivel csak a negyedik gyerek születése után, 1957-ben házasodtak össze – közben 1953-ban kitanulta a villanyszerelő-szakmát. Ezzel egyre gyakrabban tudott jobban fizető munkákat vállalni, Sztálinvároson kívül. 1955 januárjában megszületett második gyermekük, Judit, majd december végén még egy kislány, Magdolna. Közben a városban öt éve élő család a Technikum negyedben talált – közös szálláson – lakhelyet magának. A közös szállások többnyire azt jelentették, hogy a félig kész épületek lakásait munkásszállásként hasznosították, több családot beköltöztetve a bevakolatlan épületek egy-egy fűtetlen lakásának helyiségeibe.

1956 szerencsés változást hozott a család életében. A forradalom után híret vették, hogy megürült egy lakás a negyedben, az Esze Tamás utcában. A korszakban igen gyakori „önkéntes lakásfoglalással” 1956. november 30-án beköltöztek a lakásba. Jól döntöttek: a tanács a korabeli, szerte az országban elterjedt gyakorlat szerint,

a kormányrendeleteknek megfelelően, legalizálta az elfoglalt lakás tulajdonát, részben enyhítendő a korabeli lakáshiányból származó feszültségeket. A lakásfoglalás legalizálása különösen gyakori volt, ha a lakásfoglaló „a néphadsereg, a Belügyminisztérium vagy a határőrség hivatásos állományú tisztje vagy tiszthelyettese volt”.⁸ János egyik sem volt, de értékes sztálinvárosi munkaezőnek számíthatott, mivel havonta 2000 forintot adott haza keresetéből (vagyis keresete jóval magasabb volt a korabeli 1500 Ft körüli átlagkeresetnél).⁹ Ráadásul 1956 után helyben adtak már neki munkát. 1957. május 1-jén, a Kádár-korszak hajnalán született meg negyedik gyermekük, Zoltán, akibe az anya a gyerekek elvitelekor utolsóként csimpaszkodott.

János 1957 novemberében Sztálinvárostól távol, a „vidéki munkán” megbetegedett, és hét hónapon át betegállományban volt, kórházban és szívszanatóriumban is. A férj táppénze csupán 600-700 forint volt havonta, így a család – bár már önálló lakásban – ínséges hónapokat élt meg, többnyire hitelből. János 1958 májusától megint tudott dolgozni, felépülése után ismét a városban. A szomszédok szerint vidéki munkahelyeiről korábban naponta hazajárt. Közben 1958 júniusában megszületett az ötödik gyerek, Imre, akit – jelentése szerint – Hagymási rendőrőrzet vezető másfél év múlva a konyhában látott csúszkálni télen meztelenül. Ica elmondása szerint 1959 októberéig „rendes és normális családi életet” éltek férjével.

A két héttel később megérkező erkölcsi bizonyítványából kiderült, hogy 1949-ben egyszer lopás miatt 14 napi fogházra, egyszer pedig „csavargás” miatt 10 nap elzárásra ítélték Ilonát. 1950-ben már komolyabb ítéleteket kapott: januárban még 12 napot csavargásért, majd márciusban 6 hónapi börtönre ítélték lopás büntette miatt. Vagyis Ica majdani férjével börtönbüntetése után közvetlenül érkezett Sztálinvárosba 1950-ben.

3

■ 1959. november–decemberétől János nem adta haza a Sztálinvárosban élő feleségének a fizetését. Ica egyedül maradt az öt gyerekkel a fűtetlen lakásban. Az addigra már két hetet előzetes letartóztatásban eltöltött Ica ügyészségen tett vallomása szerint azért történt így, mert „1959 októberétől fogva én megismerkedtem egy családdal és azokkal eljártam szórakozni, nem törődtem a gyerekekkel és ez a férjemet nagyon bántotta”. Ica a kihallgatások és az előzetesben töltött idő előrehaladtával egyre korábbra tette azt az időt, amikor a férje nem adta haza a fizetését, ezzel is igyekezve magát mentetgetni. Míg letartóztatása napján még azt mondta, hogy János december 15-éig hazaadta rendesen a fizetését, addig két hét múlva az ügyészségen már arra hivatkozott, hogy férje november óta jelentős összeget visszatart. A megszozott havi kétezer forint helyett november–december hónapban összesen csak 1600 Ft-ot kapott. Viszonyuk megromlott, mindkét fél a másikat okolhatta. Ica szerint férje ivott, és ott akarta hagyni őket. A férfi ritkábban jött haza: csak november 30-án, majd a rendőri látogatást követő napon a karácsonyi ünnepekre. Fényképezőgépet vásárolt magának, amit Ica kifogásolt, elmondása szerint ugyanis a férjétől kapott pénz feléből tartozásait fizette ki. A rendőrségen tett vallomása szerint János háromszor megverte az ünnepek alatt, „holott azelőtt soha nem szokott engem bántani”.

A rendőrököt érdekelte a verés oka: „Azért vert meg egyszer, mert a fényképezőgép-vásárlást kifogásoltam, másodszer ittas volt, és pénzt kértem tőle, harmadszor pedig azért, mert a lakást nem tartom tisztán” – mondta Ica a rendőrségen. A verésekről a szomszédok és albérlőjük is tudott. A két szobából és konyhából álló – szocialista életvitelre megálmodott lakásban – ugyanis egy házaspár élt albérlésben, akik néhány hónappal az ötödik gyermek megszületése után, 1958 októberében költöztek oda. Az albérlők tartása a túlzású iparvárosokban és a fővárosban szokvá-

nyos jelenség volt, a falvakból városokba özönlők tömege ellepte a lakáspiacot. Az albérlő felesége, az Icánál csak két évvel fiatalabb Éva takarítónőként dolgozott Sztálinvárosban, és az Ica letartóztatását követő napon hallgatták ki a rendőrségen. Az albérlő szerint sem volt veszekedés korábban a házaspárnál, viszont karácsonykor János – mikor megérkezett – megverte a feleségét „azért, mert a lakást nem tartja rendben”, ezenkívül ismerősei azt mondták neki, hogy amíg távol volt, felesége csavargott. Erre azt mondta távozásakor, hogy nem jön többé haza.¹⁰ Az egyik veréskor a szemben lakó szomszéd átment kérdőre vonni Jánost, aki a rendetlenséggel magyarázta tettét. Mindez persze már a rendőr látogatása után és az eljárás megindulása előtt történt, amíg Hagymási rendőrjárőr jelentése vélhetően az íróasztalfiókban pihent. A rendőr látogatása tovább ronthatta az amúgy sem felhőtlen házastársi viszonyt. Az albérlő szerint János a fizetését – amíg otthon volt – minden fillérig hazaadta. Ezzel szemben a fényképezőgép – a Kádár-korszak egyik fogyasztási szimbóluma – komoly megterhelést jelentett. Annak karácsonyi megvétele a szomszédoknak és albérlőjüknek is tartozó Icának komoly anyagi terheket okozott.

A rendőrököt érdekelte az is, miért nem dolgozott az öt kisgyermek mellett Ica. (Arra talán nem gondoltak, hogy Ica szinte állandóan terhes volt, vagy valamelyik gyermeke még az egy évet sem töltötte be.) Az albérlő úgy tudta, hogy a fölöttük lakó szomszédasszony segítette volna elhelyezkedni a vendéglátóipari vállalatnál (a korban egyik leggyakoribb női munkahelyen Sztálinvárosban) egy évvel korábban, karácsonykor, de végül Ica nem vállalta a munkát. Arról nem beszéltek, hogy a fél-éves kisfiú a túlszűfolt sztálinvárosi bölcsődék közül – amelyekbe szinte képtelenség volt felvételt nyerni – melyikbe került volna abban az esetben, ha Ica vállalja a munkát.

Január 7-én, 8-án és 20-án több szomszédot is kihallgattak a rendőrségen az ügyben. A jegyzőkönyvekből kiderült, hogy a sztálinvárosi munkaházban különböző megyékből és más-más foglalkozású lakók a szomszédosági kapcsolatokat nem az elidegenedettség, hanem az összejárás jellemezte. A kényszerből és esetlegesen összekerülő, szűk lépcsőházakból nyíló lakások lakói jól ismerték egymást, néha úgy beszéltek Icáról is, mint „falubelijükről”. Rendszeresen átjártak egymáshoz. A gyerekeknek kinőtt ruhákat, egymásnak kölcsönt adtak, és ismerték a másik ügyes-bajos dolgait az Esze Tamás utcai ház lakói. A néha barakklakásokból menekülő önkényes lakásfoglalók ellepték a félig kész negyed épületeit, időnként felszedték és eltűzelték a parkettát, és a fürdőszobában baromfit neveltek.¹¹ A prolinegyedként emlegetett Technikum negyed Sztálinvároson belül a véglegesnek épült tégláépületek között a legalacsonyabb státusú lakóhelynek számított, ám jobbnak, mint a több ezer embernek éveken át otthont adó barakkvárosok a város szélén. Az egymásrautaltság persze itt sem az összefogást, hanem az irigységet és az áskálódást táplálta.

Ica január 7-ei és az albérlő Éva másnapi vallomásából ki is derült a házaspár 1959. őszi összeveszésének talán legfontosabb oka, ami miatt Ica azt terjesztette magáról, hogy elmegy egy szovjet katonával, otthagyja a nyomort, amiben él.¹² Az albérlő, Éva vallomása szerint október 10-én szüretre mentek vidékre férjével, és elhívták Jánost is, aki akkor még a családjával volt. Icáról már akkor is az a hír járta, hogy mindenkit ismer, egy olyan családdal barátkozik, ahova szovjet katonák is járnak. A szovjet–magyar kapcsolatok ápolását ennél a „családnál” – bár ezt nyíltan egy jegyzőkönyvben sem írták le – az anyagiak is motiválhatták, nem csupán a szovjet–magyar barátság. Nem volt ritka, hogy a szovjet katonák sztálinvárosi lakásokban élők, jövedelmüket prostitúcióval kiegészítő nőkhez jártak. Ez a rendőröknek időnként problémát is jelentett, mivel ezek a „titkos kéjnlők” a szovjet katonák védeltségét élvezték. A katonatisztek rendszeres kuncsaftok voltak más „titkos kéjnlőknél” is, ami megnehezítette a rendőrség munkáját, mivel nem akarták, hogy kedvenc prostituáltjaik a rendőrség kezébe

kerüljenek. Így történt ez a H. lányok esetében is, akik ételt-italt hozó szovjet katonákat fogadtak lakásukon rendszeresen, a ház lakóinak tiltakozása ellenére: „A nemi viszonyaikat férfiakkal anyjuk, H. Miklósné szokta elősegíteni, aki szintén nem egy alkalommal a szovjetekkel való orgiákban részt vett. A szovjetektől rendszerint a közösülésekért ellenszolgáltatásként órákat, nylonharisnyákat kaptak, valamint csokoládét. Ezen tárgyakat gyakran kínálták a H. lányok eladásra a ház lakóinak.”¹³

Az albérlő, Éva vallomása szerint, mikor két nap múlva a szüretre visszajöttek, „akkor tudódott ki, hogy B.-né egy szovjet katonát felvitt a lakásba, és azzal az én albérlői szobámban közösült. Ő maga is mondta. Később a férje is megtudta ezt. Nem mondta meg B.-né, hogy a közösülésért mit kapott, és én nem láttam nála semmit.” Ugyanerről az ügyről Ica letartóztatása napján a rendőrök által fogalmazott jegyzőkönyv szerint ezt mondta: „Férjem tudta, hogy én egy szovjet katonával megcsaltam. Azt mondta, megbocsátja, de nem felejtí el nekem. Akkor csaltam meg, amikor albérlőmék elhívták őt is a szüretre, s három napig nem volt itthon.” János ettől is lehetett felbőszülve, amikor a családi költségvetésre fittyet hányva fényképezőgépet vásárolt magának, karácsonykor megverte feleségét a rendetlenségre hivatkozva, és nem adta haza a fizetését.

Az albérlő – aki be volt jelentkezve a lakásba – a gyermekek elhanyagolását részletesen ecsetelte, akárcsak azt, hogy Ica egyáltalán nem használja a mellékhelyiségeket. Persze az albérlőből nem válhatott automatikusan főbérlő a főbérlő eltávolításakor, mindenesetre – ahogy az önkényes lakásfoglalás esetében – reménykedhetett, hogy a lakást esetleg neki utalja ki a tanács, mivel benne lakik. Ica előzetes letartóztatása alatt a lakásbeli csőtörés ügyében a házmester szerint már az albérlőnek kellett volna eljárnia.¹⁴ Emiatt Éva érdekelt volt Ica elítélésében, mégsem mondott el róla minden rosszat, amit csak tudhatott. A kései csengetéseket nem azzal magyarázta, mint a szomszédok, hogy férfiak jártak Icahoz, hanem csak annyit mondott, hogy „én nem tudhatom, engedett-e be valakit vagy sem, én nem vettem észre”. Éva szerint Ica csak a két nagyobbik gyereket szokta verni (5 és 7 éves), „azért, hogy miért nem vigyáznak a kisebbekre”. Azért a rendőrségi vallomásában aláhúzva szerepel az a mondat, hogy „Ott ütötte, ahol érte őket”. A férjet elsősorban azért hibáztatta, mert az nem fenyegette hatékonyan feleségét a kosz és piszok miatt. Éva szerint Ica és gyermekei naponta háromszor biztosan nem étkeztek, de azért naponta egyszer ehettek valamit.

4

■ A legszocialistábbnak tervezett mintavárosban a 10-12 lakásból álló lépcsőházakban élő szomszédokat gyorsan egymás elleni tanúskodásra lehetett bírni a rendőrkapitányság épületében. Néha biztatás nélkül is. A vizsgálatot két munkanap alatt lefolytató Farkas Lajos rendőrőrmester rutinosan idézte be a tanúkat, nem az első ügye lehetett ez a szokványosnak tűnő eset 1960 első hónapjában. A letartóztatás másnapján kihallgatta a házmestert, az albérlőt és a szemben lakó szomszédot, majd a letartóztatás után két héttel még három szomszédot. A kihallgatott hat tanú közül négy háztartásbeli feleség volt, az albérlő takarítónő, és csupán egyetlen férfit kérdeztek meg (ami jelzi az ügy súlytalanságát): egy MÁV-altisztet. A tanúk második kihallgatási napján visszatérő kérdés volt Ica szovjet katonaismerőse, ám az ügy kivizsgálásakor nem a nehezen bizonyítható „titkos kéjelgés” bizonyítására helyezték a hangsúlyt, hanem a gyermekek elhanyagolására.

Az albérlővel egy napon, még január 8-án kihallgatott szemben lakó szomszédasszony igen terhelő vallomást tett Icára. Bár elmondása szerint bejáratos volt hozzá, azt mondta Icaról a rendőröknek, miközben tudta, hogy a nőt letartóztatták, és

gyermeküket állami gondozásba helyezték: „Nem lehetett nála tapasztalni már azt, hogy szereti a gyermekeket és szeretne dolgozni, hogy legyen nekik valami, mint azelőtt. Nappal mindig a szemközti italboltban volt, a gyermekek be voltak zárva és éhségükben sírtak.”¹⁵ Ez utóbbi mondatot a rend buzgó őrei hullámos vonallal ki is emelték a jegyzőkönyvben. Az, hogy a viszonylag rosszindulatú szomszéd a férfi ismerősökről csupán annyit mond: több férfival látta Icát beszélgetni az utcán, meggyőzhette a rendőröket, hogy fölösleges ebbe az irányba elindulni. Másrészt vélhetően – a város kicsiny volta miatt – ismerték azokat a nőket, akik prostitúcióból éltek, és igen korán felismerték, hogy jelen esetben nem erről van szó. A tényállás megállapítása során a fő kérdések a gyermekek nevelésére és a takarításra összpontosítottak.

A ceglédi születésű házfelügyelő a lakásfoglalás után, 1957 tavaszán került házfelügyelőként a házba, ám pontosan beszámolt annak időpontjáról. A házfelügyelők gyakran tevőleges szereplői voltak az önkényes lakásfoglalásoknak, mivel rajtuk keresztül áramlott az információ az elhagyott lakásokról. A házfelügyelő egy másik szomszédasszonyt – akit később szintén kihallgattak – okolt Ica elzüllésével: „M. Istvánné elvitte őt a vidámparkba a táncfesztiválra, és ettől az időtől kezdve gyakran volt kiségitő a vendéglátóiparban és ott züllött el. Addig csak esetleg szomszédolt, de azután hosszabb időre elhagyta a gyermekeket és csavargott. Azokat nem gondozta és éheztek.”

A január 20-án vallomást tevő szomszédok is ezt a vonalat követték. A felső szomszéd, „elzüllesztő barátnő” vallomásából kiderült, hogy az a Délvárosnak hívtott sztálinvárosi barakk-táborba járt takarítani, és segítségként vitte magával Icát is dolgozni, nem a vendéglátóiparba. A barátnő jóindulatúnak nem mondható vallomásában a piszokról és a bűzről beszélt, ami a lakásból áradt. Szerinte a legkisebb gyerekeken és a négyéves kislányon soha nem volt ruha, és Ilona „azt a gyermeket mindig rúgta-vágta, mert görbe volt a lába”.

Egy másik szomszédasszony a férjét is hibáztatta, mert bár – mint azt mindenki megerősítette – nem ivott, és fizetését hazaadta, ismerte a család életét, „mégsem tett meg mindent, hogy az ott fennálló állapotok megszűnjenek”. Ennek a szomszédnak a vallomásából a rendőrök számára a gyermekek verése („széles gumicsikkal”) volt a legérdekesebb, aláhúzendó, mivel addigra a gyermekverés egyre kevésbé számított elfogadhatónak. A gyermekverés lakóhelyek szerint eltérő konfliktusként jelent meg a városi tanácsi ülések beszédmódjában. A belvárosi szülők elsősorban arra panaszkodtak, hogy az iskolában a tanítók vagy tanárok ütik a gyereket, ezzel szemben a barakk-tábori vagy ófalui iskola tanárai azt kifogásolták, hogy a szülők verik a gyerekeket. Mindez persze nem abból fakadt, hogy lényegesen eltérő képzettségűek lettek volna a város iskoláiban alkalmazott pedagógusok, hanem abból, hogy míg egyes rétegek esetében a gyermekverés „bocsánatos bűnnek” számított, addig az urbanizáltabb életvitelt folytató (többnyire belvárosi) szülőket úgy ábrázolták, hogy számukra a gyermekverés bűn. Persze az is előfordult, hogy egyes szülők a rossz bizonyítvány után nem gyereküket, hanem a rossz jegyet adó tanárt verték meg.¹⁶

A nyomozást még aznap lezárták. Arról nem szól egyetlen irat sem, hogy a férjet összeférhetlenségi vagy egyéb okok miatt nem hallgatták ki. Icával az eljárási rendnek megfelelően ismertették a szomszédok tanúvallomásait, aki leghevesebben a gyerekveréseket és a gyerekek éhezését tagadta. A szomszédok önzetlen segítségét sem tartotta igaznak, bár azt például elismerte, hogy kapott a szomszédoktól gyerekruhákat, „de én azért megdolgoztam” – mondta. Az őt „bemártó” barátnőjét – aki még egy férfival hozta őt összefüggésbe – kölcsönkenyér visszajár alapon szintén rossz hírbe hozta: S. Mihály „az ő udvarlója volt, ezt onnan tudom, hogy elment vele szórakozni és utána nevezett nadrágját mutogatta a vendéglőben”. A vendéglőbe járást

ő is – mint a házmester – a „rossz barátnök” (M.-né és az albérlője) hatásának tulajdonította a nyomozás lezárásakor.

5

■ A továbbra is előzetes letartóztatásban lévő Icát kilenc nap múlva hallgatta ki a sztálinvárosi járási ügyész. A hivatalok útvesztőjében egyedül maradt nő próbált küzdeni és menteni magát, felvetette a városi tanács felelősségét is: „Az utóbbi időben szerettem volna elmenni dolgozni, de hiába kértem a városi tanács illetékes szerveit, hogy segítsenek gyermekeim elhelyezésében, nem tettek nekem kedvező intézkedéseket.” Még azt is mondta – amivel persze nem erősítette szavai hitelét: „Az italboltokban szeszesitalt nem szoktam fogyasztani, csak bambit ittam. Akkor, amikor az italboltba vagy a szomszédokhoz mentem, akkor a gyerekeket nem zártam be, mert vagy az albérlőm, vagy a férje otthon tartózkodott.” A gyerekverést elismerte, de – mint mondta – azt csak a „szokványos”, többi szülőhöz hasonló mértékben tette. Tetteit pedig ismételten a rossz baráti társaság hatásával magyarázta.

Az ügyben született vádirat – amelyre nagyrészt a bírósági ítélet is épült – éppen a rendőrség által firtatottakat emelte ki, azt, hogy Ilona rendszeresen az italboltba járt, lezüllött, és a gyerekekkel nem törődött. Ennek okait korántsem feszegette a fogalmazó, a tanúk összes vallomását igaznak tételezte fel. Az ügyészégi fogalmazó költői túlzásokra is ragadtatta magát, ami egyetlen vallomásban sem szerepelt: „több esetben is látták, amikor a gyerekek éhségükben a lakás ablakában a kis kezüket nyaldossák”.

A tárgyalásra egy hónap múlva került sor, ahova Ilonát az adonyi börtönből szállították vissza Sztálinvárosba. Az összes rendőrségi tanút beidéztek. A tárgyaláson Ica bővebben is mesélhetett mindennapjairól, mint a rendőrségen. Tagadta, hogy a gyerekek a Technikum negyedbeli átlaghoz képest éheztek volna. Elmondta, hogy kéthetente járt holtba, ahol december 23-án – a rendőrségi látogatás másnapján – is járt: ott 3 kg cukrot, 5 kg lisztet, 2 kg zsírt és apróságokat vásárolt. Ezután 60 forintja maradt csak, így a spájzot telerakni nem tudta. Ennek ellenére fűteni tudott a felhalmozott koksszal. Ica a beidézett szomszédasszonyokat okolta ismét mindenért, akik a rosszra, a szórakozásra csábították.

A fűtetlen lakás tényét a tárgyaláson az albérlő is tagadta, aki elmondta, hogy Ica délutánonként szokott befűteni (ezért lehetett ebéd előtt fűtetlen a lakás, amikor Hagymási rendőrőrzetű látogatást tett karácsony előtt). A szomszédok a bíróságon is elismerték korábban tett vallomásaik lényegesnek tartott részeit, és majd mindent Ilona könnyelműségével magyaráztak. Rendre össze is veszték a tárgyalóteremben Icával, aki a szóváltásban tagadta vádjait.

A házfelügyelő a sztálinvárosi Vidámparkban 1959-ben rendezett táncdalfesztiváltól számította Ilona elzüllésének történetét. A 43 éves nő az erkölcsi rend őrének is érezte magát a házban, egyúttal a hivatal alapfokú képviselőjének, ami kiderül a többi szomszédra tett megjegyzéséből is. A szomszédok egyöntetűen kiközösítették a ház náluk régebbi lakóját, Ilonát, aki néhány hónappal korábban költözött családjával az épületbe. A szomszédok (így a tanúk) többsége 1957 márciusában költözött a házba, „legálisan”, amikor a tanács kiutalta nekik a félig kész épületben addig szállás céljára használt lakásokat. Az „önkéntes lakásfoglaló”, már akkor három-, később ötgyermekes család elsősorban a lakás megszerzésének módjában különbözött tőlük – mint azt sokan elismerték a tárgyaláson is, egészen 1959 októberéig. Lakást szerezni korántsem volt könnyű Sztálinvárosban, így az önkényes szerzés ténye és a férj távolléte (aki az éppen kollektivizálendő falvakban szerelte az új tsz-épületekben a villanyt) felbátoríthatta a szomszédokat.

A szomszédok a tárgyalóteremben saját, önzetlennek ábrázolt segítségeiket részletezték, majd többnyire a gyerekek sírásának vélt okait boncolgatták. A vádlott észrevételeiből kiderült, hogy a szomszédok többségével addigra már haragban volt. Egyetlen szomszédasszonya tett rá kedvező vallomást, aki szerint bár el voltak hanyagolva a gyermekek, de „azt, hogy nem szereti a gyermekeket, azt nem lehet állítani”. A vallomások többségében szörnyetegként feltűnő nő fő bűne ebben a vallomásban, hogy édességgel tömi a gyerekeket, vagyis rosszul osztja be a pénzt. A fogalmazó nem is húzott alá ez utóbbi vallomás jegyzőkönyvezett szövegében egyetlen mondatot sem abból a célból, hogy felhasználja az ítélet megfogalmazásához. A másik, Ilonára nézve semleges vallomás az egyetlen férfi tanútól – egy MÁV-alttisztől – származik, aki szokványosnak mondta a gyermekek ruházatát és ellátását, „a gyermekeket láttam futkosni hiányos öltözetben, szennyes ruhákban, de én ennek nem tulajdonítottam semmit sem, mert a nagyobbik gyermek az általában megfelelően volt járva”.¹⁷ Ez alapján az Esze Tamás utcában Ilona gyermekei nem ütöttek el a többi gyerektől.

Fentiek ellenére a gyámhatóság képviselője azt állította, hogy a gyermekek neki azt mondták Rácalmáson, hogy inkább szeretnének az otthonban maradni, nem pedig anyjuknál. Persze mindezt a bírósági elvárások miatt is mondhatta a gyámhatóság képviselője, mivel a legrosszabb körülmények között élő állami gondozottak is rendre visszazöktek szüleikhez. Az intézeti rendszer pedig éppen ebben az évtizedben épült ki: míg 1951-ben az állami gondozottak 30, addig 1955-ben már 60%-a volt intézetben elhelyezve. Ezt csak úgy lehetett elérni, hogy az intézetekben előfordult, hogy két-három gyereket fektettek egy ágyba.¹⁸

A bíróság első fokon egy év börtönbüntetésre és egy év szülői felügyelet gyakorlásától való eltiltásra ítélte Ilonát 1960. február 29-én gondozási kötelezettség elmulasztása miatt. Addig már közel két hónapot töltött előzetes letartóztatásban az adonyi börtönben, néhány kilométerre gyermekeitől. A titkos kéjelgés vádjának a tárgyaláson már híre-hamva sem maradt, a gyanús nőt éppen emiatt lakásáig követő rendőr jelentése után szétporladt a kapitányságon.

6

■ 1960. Rácalmási Gyermekotthon, Sztálinváros határában. Az egyik képen közepesen egy hétéves kisfiú, az apja nevét viselő Jancsi mosolyog. Kezében az Arany ABC, amely nemzedékek számára jelentette az első találkozást az ábécével az Ablak Zsiráf megjelenéséig. Mellette húgai ülnek. Egyikük kezében játékmackó, másik műanyag babát ringat. Mögöttük a polcon egy baba, a sötétben hátul egy fémrácsos ágy kisebb gyerekeknek. A csillogó, tisztára törölt viaszosvászon terítőn egy apró hintaló és egy hatalmas tál bukta. A kislányok buktát esznek teli szájjal, előttük fehér virágos poharak a kép dramaturgiája alapján kakaóval tele. A másik képen egy másfél és egy két és fél éves kisfiú ül járókában, kezükben és szájukban pöttös labdával. Nevetnek.¹⁹

Az Ilona lakásán készült fényképek alapján a fürdőszobában a kád használaton kívül, pokrócokkal megpakolva. Mögötte a fehér csempe csak még jobban kiemeli a koszt. Egy másik képen papírdobozban rohadó krumplics, egy harmadikon leszakadt fakeretes ágy, és végül mindenki szörnyülködésére egy vaságy, alatta bili és a szalmazsákból kirázott kukacok. A konyhában a tűzhellyel szemben még egy vaságy, a kockás kőpadlón tőcsa sötétlik. Asztal, rajta félbe tört kenyér, egy alma és egy elején nyitott könyv. A gyermekotthonba és a lakásra kiküldött fotós képeit bizonyítékként (a gyermekek új helyükön boldogok, a régi maga volt a „pokol”) a peranyaghoz csatolták.

Beköszöntött a tavasz. A székesfehérvári megyei bíróságon a fellebbezés miatt 1960. május 5-én újratárgyalták Ilona ügyét. A másodfokú bíróság eltűzöttnek találta az elsőfokú bíróság által alkalmazott intézkedést, így a büntetést leszállította négy hónap börtönbüntetésre. A hatásvadász fényképek ellenére a háborút követő népbírói perekben megedzett Tánczos Kornél ítélete a szülői jogok gyakorlásának tiltását szükségtelennek tartotta, az addig letöltött időt (az előzetessel együtt éppen négy hónapot) a büntetésbe beszámította. Ilona kiszabadult a börtönből, a gyermekotthoni képeken mosolygó gyermekeket visszakarta az államtól. A bíróság szerint „az események bekövetkeztében jelentős szerepe volt annak, hogy a vádlott férje vidékre került és csupán hetenként egy-egy alkalommal vagy még ritkábban látogathatta meg családját”. Pedig a bíróság szerint Ilonát felügyelni kellett volna, mivel „hányatott gyermekkorában” olyan „erkölcsi érzék” a gyermeknevelést illetően ki sem fejlődött nála, mint más embereknél. „Az a körülmény, hogy a vádlott a férjének ellenőrzése alól kikerült, szintén hozzájárult ahhoz, hogy a vádlott felelőtlenül élt.”

Ilona visszatérhetett otthonába az öt kisgyerekekkel a kedves szomszédok közé, ha azt az egykori albérlő vagy valaki más még nem foglalta el. Megkezdődött a hivatalosan friziderszocializmusként propagált évtized a másfél év múlva Dunaújvárosra átkeresztelt Sztálinvárosban is.

■ JEGYZETEK

1. A nyomozati eljárás és peranyag jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (a továbbiakban FML). XXV 24. a) Sztálinvárosi (Dunaújvárosi) Városi Bíróság. Büntetőperek. 1960. 6. d. B I. 39/1960. B. Jánosné gondozási kötelezettség elmulasztásának büntette (a továbbiakban B. Jánosné ügye). A sztálinvárosi Technikum negyedről részletesen lásd Horváth Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA TTI, Bp., 2004. 2. fejezet.
2. Uo. Hagymási Imre jelentése. 2760/1959. 1959. december 23.
3. FML. Sztálinvárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban: VB) XXIII/502. 1. d. 1951. szeptember 29.
4. FML. VB. 7. d. 1954. február 25.
5. Sztálinvárosi Hírlap 1957. február 15. 2.
6. FML. Sztálinvárosi házassági anyakönyvi kivonatok. Minta nagysága: 450 pár adatai. 1953-ból 121, 1958-ból 105 házasságkötés adatai. A gyermekszületés és házasságkötés összefüggéseire: FML. Születési anyakönyvi kivonatok: 1953-ból 117, 1958-ból 107 születési anyakönyvi kivonat.
7. Jó Pásztor Nővérek rendje, melyet 1950-ben feloszlattak.
8. Gábor László – Győri Péter: *Guberálás a lakáspiacra*. In: Győri Péter (szerk.): *A város, a város társadalma, életformacsoportok*. Szöveggyűjtemény. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Bp., é. n. 113–136. 127.
9. *Statisztikai Évkönyv* 1985. KSH, Bp., 1986. 17.
10. B. Jánosné. B. Józsefné tanúkihallgatási jegyzőkönyve a sztálinvárosi rendőrkapitányságon. 1960. január 8.
11. Sztálinvárosi Hírlap 1957. március 8. 5.
12. Ennek terjesztését – ami több vallomásban megjelent – Ilona maga is elismerte az ügyészségen január 29-én tett vallomásában, ám azt viccnek minősítette: „Azt, hogy a férjemtől el fogok válni és a szovjet katonához megyek feleségül, csak viccből mondtam.”
13. FML. Rendőrség. 12. d. 1959. Jelentés. 1959. június 23. Aktájukat 1958. november 18-án nyitották.
14. Z. T. Gáborné vallomása. B. Jánosné ügye. 1960. január 8.
15. B. Jánosné ügye. G. Sándorné vallomása. 1960. január 8.
16. FML. VB. 7. d. 1954. november 11; Sztálinvárosi Hírlap 1953. december 18. 2; 1958. március 4. 3.
17. K. Gyula vallomása. Jegyzőkönyv a gondozási kötelezettség elmulasztásának büntette miatt B. Jánosné ellen indított bűnügyben a Sztálinvárosi Városi Bíróságnál, 1960. február 29. 8.
18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL). M-KS-288. f. 33. cs. 1957/1. ő. e. Javaslat a minisztertanácsához az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács felállításáról. 91.
19. A fényképeket B. Jánosné peranyagához csatolták.